

АМИР ТЕМУРНИНГ БУНЁДКОРЛИК (ШАҲАРСОЗЛИК, МЕЪМОРЧИЛИК, БОҒ–ПАРК САНЪАТИ ВА ОБОДОНЛАШТИРИШ) ИШЛАРИНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ ВА ИЛМИЙ БАҲО БЕРИШ

*Сидикова Мохира–СамДАҚИ 201–АНТАЁТ гуруҳ магистранти
Илмий раҳбари проф. А.С. Уралов*

Амир Темур ўз замонасининг қандай буюк жаҳонгири бўлса, шундай улкан бунёдкори ҳам эди. Муҳими шундаки, у ўзининг кенг бунёдкорлик ва маъмурчилик ишларини нафақат она–Ватани Туронда, балки ундан узоқ бўлган ўзга юртларда ҳам муваффақиятли олиб борди. У бузилган ва талафотга юз тутган Боғдод шаҳрини қайта тиклаш ва обод этиш, Қобул водийси ва Муғон чўллариغا сув чиқариш, Озарбойжондаги Дарбанд қалъаси ва Бойлақон шаҳарларини қайта тиклаш, янги жамоа биноларини қуриш, Озарбойжоннинг Арс дарёсидан чўлга канал қазиб сув чиқариш (уzunлиги 60–70 км), Хуросон ҳудудидаги Балх шаҳрини қайта тиклаш ва обод этиш, Хитой чегараларида жойлашган узоқ Ашпара шаҳри ва Хумра қалъасини маъмур этиш каби улкан бунёдкорлик, таъмир ва ободончилик ишларини амалга оширди. Темурнинг нигоҳи, меҳри тушган, таъмир ва маъмурчиликка муҳтож бўлган ерлар ҳоҳ Туркистонда бўлсин, ҳоҳ ўзга юртларда Темур ҳиммати ва эътиборидан четда қолмади. Оддий халқ тили билан айтганда, Амир Темур ўз ҳаёти давомида “минг бир” хайрли ва мўътабар ишларга қўл урдики, уларни қойилмақом қилиб уддалади.

Амир Темурнинг Марказий Осиё боғ–истироҳатчилик санъатини ривожлантиришдаги хизматлари ҳам алоҳида диққатга сазовордир.

Марказий Осиё халқларига қадимдан маълум бўлган боғлар оройиши амалиёти бу ўлкада 150 йилга яқин давом этган мўғуллар истилоси даврида тамоман тўхтаб қолган ва деярли унут бўлган эди. Соҳибқирон Амир Темир Марказий Осиё халқларининг бу нодир амалиётини нафақат янгитдан ривожлантирди, балки уни боғ истироҳатчилик ва боғлар оройиши санъати даражасига кўтарди. Темур шаҳар ичи майдонларидаги мўъжаз боғлар билан чегараланмасдан шаҳар атрофларидаги хушманара жойларда катта истироҳат боғларини ва улардаги турли хил гўзал оройишлар ва боғ зийнатларини авж олдириди.

Темур даврига келиб “Чорбоғ” услуби янгича маъно касб этди. Энди у кўрғонча ичига ёнма–ён жойлаштирилган тўртта мўъжаз боғ эмас, балки дунёнинг рамзий маънодаги тўрт тарафига кетган жаннат ариқлари бўйлаб ташкил этилган кўп қисмли истироҳат боғ саройларидир. Боғнинг таркибий қисмлари: чорчаман, хиёбон, ховуз–фавворалар, сарой ва кўшклар, боғлардаги шийпонлар ва уларнинг жойланиши жойнинг паст–баландлигига, ариқлар йўналишига қараб аниқланади. Боғ таркибида булардан ташқари мевазор ва узумзорлар, ўт–ўланлар, нафис ҳайвонот оламига ҳам кенг ўрин берилган. Боғлар такрибий шакллантирилмасдан, пухта ўйланиб, меъмор ва боғбонлар тузган режа ва тархлар асосида яратилган. Боғлардаги зироатчилик маданияти, дарахт ва гуллар, буталарни танлаш ва экиш, боғ

курилишларига оройиш бериш, айникса, фаввора ва шалолалар, сарой ва кўшклар куриш ишларига катта аҳамият берилади. Боғлардаги дарахтлар турини танлаш, бир–биридан кейин очиладиган мавсумий гуллар, манзарали ва мевали дарахтларни аралаш экиш, хуллас, манзаравий меъморчилик ва боғлар оройиши ҳақида орасталикка эътибор берилди. Амир Темур ва темурийлар бунёд этган боғлар орасида кўрикхоналар тарзида шакллантирилган боғлар ҳам йўқ эмас эди. Улар шоҳона овлар ва амирзодаларнинг шикор машқлари ўтказишига мўлжалланганди. Умуман, Темур ва Темурийлар яратган боғлар турли мақсадларда: истроҳат ва дам олиш–боғлари, мевазорлар, кўрикхона боғлар, улуғ меҳмонлар ва элчиларни қабул қилиш маросимлари, олимлар, уламо ва шеърят намоянадалари билан суҳбатлар, *халқ* сайиллари ва тантаналар ўтказиш учун фойдаланилар эди.

Амир Темур даврида халқ амалий санъатининг барча турлари–айникса, мусаввирлик, хаттотлик ва наққошлик юксак санъат даражасига кўтарилди. Самарканд ва Шаҳрисабзда шаҳарсозлик, меъморчилик, санъат, дину ислом, маданият ва илм–маърифат тенгсиз ривож топди. Марказий Осиё шаҳарсозлигида бино ва иншоотларни куришда янгича ансамбл услуби, янгидан–янги жамоат бинолари: тимлар, усти берк савдо расталари, махсус бозорлар вужудга келди.

Меъморчилик санъатининг ривожланиши янги поғонага кўтарилди. Пештоқ ва гумбазлар биноларга маҳобат бахш этувчи асосий шаклларга айлантирилди. Гумбузларнинг ички ва ташқи кўринишларига эътибор кучайтирилди. Бино шакллари ва қисмларини бир бирига ҳамоҳанг ва уйғун, миқёсий ўлчовларда шакллантириш–авж олдирилди. Бу эса, ўз навбатида, бино қисмлари ўлчовларини мутаносиб нисбатларда бўлишлигини, бино тарзини эса меъморий жиҳатдан шаклан мукамал ва гўзал чиқишини таъминлади. Муҳандислик санъатидаги ютуқлар ҳам меъморчиликнинг янада равнақ топишига яқиндан ёрдам берди. Темур даврида яратилган ўзаро кесишувчи равоқ ғиштли қурилмалар кенг хоналар, кўшк ва саройлар устини ёпишда, уларнинг ички ва ташқи кўринишларини маҳобатли қилиб ишлашда қўлланилди. Меъморчиликка татбиқ этилган хаттотлик санъатининг ривож топиши эса бино ва иншоотларнинг янада мунаққаш ва сержило яратилишини таъминлади. Нақшинкорликда гирих, ислимий ва ҳуснихат безакларидан ташқари муқарнас ва „кундал“ услуби кенг қўлланилди. Бинолар яқиндан ва йироқдан кўришга мўлжалланган нақшлар билан безатилди. Тасвирий санъатда китоб нафис наққошлиги (миниатюра) билан бир қаторда илгарилари (XI–XIII асрларда) дин пешволари тайзиқи остида амалдан қолган маҳобатли деворий (монументал) рангтасвир санъати шоҳона сарой ва кўшк ҳашамлари ва деворларида янгитдан ривож топиб қўлланила бошланди.

Тарихий манбалар бундай ноёб тасвирлар билан Темур бунёд эилтган БоғиШамол, Боғи Дилкушо, Боғи НақшиЖаҳон боғ–саройлари, Улуғбек барпо этган расадхона, Хусайн Бойқаро замонасида Ҳиротда бунёд этилган “Тарабхона” каби кўшк деворлари безалганлигини кўрсатади.

Амир Темур Ўрта Осиёда қадимдан мавжуд бўлган маданий анъаналарни ривожлантиргани ҳолда ўз саройига санъат, маданият, илму-фан ва ҳунар аҳллари йиғиб уларга кенг ижодий ва моддий имкониятлар яратиб беради. Айни пайтда, Кўксаройда салтанатликка хос улкан илмгоҳ-кутубхона ташкил этиб, уни олимлар ихтиёрига топширади.

Темурнинг ўзида ҳам илму-фанга иштиёқ, зўр бўлган. У тарихни, ҳарбий илмни жони дилидан севар, илми калом ва илми ҳикмат, жуғрофияни яхши билар, меъморчилик, юлдузшунослик, шеърят ва мусиқага кизиқар, ўзи ҳам шеърлар ўқир эди. У олимлар ва уламолар билан тез тез суҳбатлар уюштириб турар, илму-фан ва салтанат муаммоларини улар билан бамаслаҳат ҳал қилар эди.

Темур саройидаги олимлар Темур ва Темурийлар, Туркистон ва Хуросон тарихига оид ноёб асарлар ёзиб қолдирдилар. Темур маънавиятининг яна бир муҳим қирраси унинг “Тузуклар”и бўлди. “Тузуклар”ни яратишда у ўзигача ўтган султонларнинг тартиб қоидалари, йўл-йўриқлари, туриш-турмушларини ўрганиш, хуш ахлоқ ва маъқул сифатларидан намуна олди, ўзи ҳам уларга амал қилиб, ёзиб “тузук”ка солди. Темур Самарқанд ва Шаҳрисабзда ёш авлодларга таълим олишга шароит яратди, мадраса-ю хонақоҳлар қурилишига хайрихоҳ бўлди. У “Тузуклар”да мадраса ва хонақоҳлардан ташқари шаҳарларда касаллар учун шифохона қуриш, уларда ишлаш учун табиблар тайинлаш ҳақида ҳам амр этган.

Мухтасар қилиб айтганда, Амир Темур нафақат шохона сарой ва кўшклар, боғ-истеҳкомлар, масжиду-мақбаралар қурди, балки эл-юрт маъмурчилиги, ободончилиги, санъат, илм-маърифат тараққиёти бобида ҳам намунали саъй-ҳаракатлар қилди.

Амир Темур ҳаётда чексиз, орзулар ва эзгу ниятлар тафаккурида яшади. Унинг орзулари, табиийки, жаҳоншумул ғоялар билан суғорилган эди. У нафақат ўз салтанатида, балки ўзга юртларда ҳам осойишталик, ҳамжихатлик, адолат ва тараққиёт байроғини тиклаш тарафдори бўлди. Ушбу мақсад йўлида мулоқотга бўйсинмаган халқига ситам ўтказган, бева-бечораларнинг ҳаққини еган мамлакатлар подшоҳларини инсофга адолатга, ҳамжихатликка чақирди. Амир Темур ўзига қулоқ солмаган, мураса-ю мадорага кўнмаганларга қарши қилич кўтариб ғазавот қилди, ҳарбий юришлар уюштирилди, яъни ўзи яшаган давр-феодал жамияти тартиблари доирасида ҳаракат қилди. Чунки, у ҳукмрон феодал синф намояндаси сифатида ўша синфнинг сиёсатини амалга оширишга мажбур эди. Акс ҳолда ўша ҳукмрон синф Темурнинг ўзини салтанат курсисидан улоқтириб ташлар, унинг орзу-истакларини амалга оширишга йўл бермас эди. Демак, Амир Темур ҳокимияти бир тарафдан зўравон феодал синф анъаналари турган, иккинчи тарафдан эса Темурнинг эзгуликка, тараққиётга интилган орзу-нияtlари, қарама-қаршиликлари иштирокида кечди. Ана шу қарама-қаршиликлар чархпалагида Амир Темур Турону-заминни мустамлака-чилар зулмидан озод этди, уни юксак маънавият ва моддий камолот даражасига кўтара олди. Ва нафақат Турону-заминга, балки Ғарб ва Шарққа ҳам

маърифат зиёсини, маънавият заррини сочувчи улкан бир давр ғилдирагини юрғизиб кетди. Амир Темурнинг буюклиги ва абадияти ҳам ана шундадир.